

تحلیل محتوای کمی و کیفی بر اساس مؤلفه‌ی آموزش چند فرهنگی کتاب درس مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی

کوثر نخعی^۱، رضا شیرازی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی رشته علوم تربیتی، گرایش آموزش ابتدایی، دانشگاه آزاد اسلامی علی‌آباد کتول استان گلستان (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، دبیر آموزش و پرورش، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد علی‌آباد کتول، استان گلستان

چکیده

پژوهش حاضر به تحلیل محتوای کمی و کیفی بر اساس مؤلفه‌ی آموزش چند فرهنگی کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی در سال تحصیلی در ایران پرداخته است. روش پژوهشی از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل مؤلفه‌های جنسیت، قومیت، ناتوانی، معلولیت، فرهنگ کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌ی سوم در سال تحصیلی (۱۴۰۰-۱۴۰۱) است. در بررسی مؤلفه‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌ی سوم ابتدایی ملاحظه می‌شود که میزان درصد فراوانی شاخصه‌ی جنسیت $99/3\%$ و شاخصه‌ی ناتوانی و معلولیت $47/15\%$ و شاخصه قومیت $16,52\%$ و شاخصه فرهنگ $23/98\%$ بود. با توجه به یافته‌های به دست آمده می‌توان بیان کرد که توجه کمی به مؤلفه‌های چند فرهنگی شده است و بعضی از مؤلفه‌ها به کلی نادیده گرفته شده‌اند. در این کتاب بیشترین توجه به مؤلفه‌ی جنسیت بوده است و بعد از آن به مؤلفه‌ی ناتوانی و معلولیت توجه شده است و به سایر مؤلفه‌ها اهمیت کمی داده شده است و بعضی از شاخصه‌ها مثل قومیت جهانی و معلولیت مادرزادی به طور کلی نادیده گرفته شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل محتوای، مؤلفه‌ی آموزشی، چند فرهنگی، مطالعات اجتماعی

مقدمه:

آموزش و پرورش چند فرهنگی یکی از موضوعات بسیار مهم روز در حوزه‌ی تعلیم و تربیت است. حوزه‌ای از مطالعات آموزشی که در ایران تا حد زیادی مغفول مانده است (صادقی، ۱۳۹۲). یکی از راه‌های مناسب برای رویارویی با دنیای تحول‌گرای امروز آموزش چند فرهنگی است. که در کنار ارائه دانش تخصصی به دانش‌آموزان کمک می‌کند که دانش و مهارت‌هایی را برای دستیابی به تعاملات فرهنگی موفق کسب کنند (حکیم زاده، کیا منش، عطاران، ۱۳۸۶: ۲۸).

یکدستی و یگانگی جامعه هر فرد باید فرصت برابر داشته باشد و این موضوع در حوزه‌ی آموزش و پرورش یک ضرورت است. حضور و زندگی قومیت‌های مختلفی همچون فارسی‌ها، ترک‌ها، کردها، عرب‌ها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها در کنار یکدیگر نشان دهنده وجود تنوعی از قومیت‌ها و فرهنگ‌ها در ایران کنونی است (مقصودی، ۲۰۰۳).

توجه به فرهنگ‌ها و زمینه‌های فرهنگی متفاوت در آموزش و یادگیری می‌تواند به اقتضای ضرورت‌های جهانی، سازگاری اجتماعی و قابلیت‌های زندگی مسالمت‌آمیز را بالا برده و ملزومات شکل‌گیری هویت‌های سازگار را فراهم نماید بنابراین توجه به آموزش چند فرهنگی و برنامه‌درسی مبتنی بر آن یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر بوده و می‌تواند منشأ بسیاری از تحولات اساسی جامعه قرار گیرد (غریبی، ۲۰۰۸).

تنوع و تکثر فرهنگی، نژادی، قومی، دینی و زبانی یکی از بارزترین ابعاد و مشخصه‌های قالب جوامع بشری امروز است که به موازات فرصت‌ها و ظرفیت‌هایی که طبعاً برای هر جامعه ایجاد می‌کند می‌تواند در صورت بی‌توجهی و مغفول ماندن بستر ساز بسیاری از مشکلات و چالش‌های اجتماعی شود علوم اجتماعی و مطالعات فرهنگی برای توصیف این تنوع و تعدد که ساخت‌های گوناگونی نظیر، فرهنگ، قومیت، جنسیت و زبان را در بر می‌گیرد بیشتر از واژه‌ی چند فرهنگی یا کثرت‌گرایی فرهنگی استفاده می‌شود که خود مفهوم این است که در سال‌های اخیر مورد تاکید حوزه تعلیم و تربیت به ویژه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش قرار گرفته است که با وجود گسترش ارتباطات بین کشورها و حرکت آنها به سوی نظام جهانی یا دست‌کم منطقه‌ای مسئله اقوام و ملیت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی بین آنها اهمیت ویژه‌ای دارد (جوادی، ۲۰۰۰).

جامعه ایران نیز با تنوع اقلیم و اختلاط نژادی و قومی شرایط خاصی را پیش رو برنامه‌ریزان قرار داده است که اقدام مناسب را جهت همگرایی و انسجام اجتماعی می‌طلبد (رشیدی، ۲۰۰۷). برنامه‌درسی چند فرهنگی ساز و کاری است که می‌تواند از راه‌های توانمندسازی افراد و گروه‌ها از منظر برخورداری از دانش نگرش و مهارت برای زیست مسالمت‌آمیز در یک جامعه چند فرهنگی موثر و کارساز باشد. امروزه با از میان رفتن مرزهای قراردادی سنتی و با توجه به تاثیر فرهنگ‌ها بر یکدیگر ناگزیر باید در امر برنامه‌ریزی به ویژه در طراحی برنامه‌درسی به این مسئله مهم توجه شود و آموزش و پرورش در چنین شرایطی برای پاسخ به چنین نیازهایی ناگزیر است در کنار ارائه دانش‌های تخصصی به دانش‌آموزان کمک کنند دانش و مهارت‌ها را کسب کنند تا بتوانند در رویارویی با وضعیت و نیازهای عصر نوین از جمله تعاملات و رویارویی‌های فرهنگی موفق شوند (حکیم زاده، کیامنش، عطاران).

آموزش چند فرهنگی یکی از مباحث جدی جوامع چند فرهنگی است که الزامات و ضرورت‌هایی را به دنبال دارد و بی‌توجهی به مقوله‌های مرتبط با خرده فرهنگها، قومیت‌ها به تضعیف جایگاه هویت ملی منجر خواهد شد بنابراین با توجه به اهمیت مؤلفه‌ی چند فرهنگی سعی کردیم مولفه‌های جنسیت، قومیت، فرهنگ، ناتوانی و معلولیت، را بررسی کنیم. در این مقاله سعی کردیم تا مسئله محتوای کمی و کیفی کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم را مورد پژوهش قرار داده تا ببینیم تا چه میزان به مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی نظیر (قومیت، جنسیت، ناتوانی و معلولیت و فرهنگ) توجه شده است و تا چه اندازه

به این مؤلفه‌ها بی توجه است کتاب‌های درسی به دلیل وظیفه‌ای که دارند باید خصوصیات ویژه‌ای داشته باشد و همه ابعاد فرهنگی و اجتماعی را در برگیرد.

پیشینه تحقیق:

در مقاله‌ای به عنوان « آیا آموزش و پرورش مبتنی بر فرهنگ‌های مختلف باعث بهبود نگرش دانش‌آموزان نسبت به نژادهای گوناگون می‌شود؟ به این نتیجه رسید که کودکانی که تحت آموزش مبتنی بر فرهنگ‌های متفاوت قرار گیرند کمتر به خاطر اختلافات و تفاوت‌های نژادی آسیب می‌بینند. (جانسون، ۲۰۱۱)

در تحقیق دلپیت به عنوان اثر بخشی آموزش چند فرهنگی بر روی دانش‌آموزان پیش دبستانی نتیجه گرفت که دانش‌آموزان دارای برنامه درسی چند فرهنگ و دانش‌آموزان بی بهره از برنامه درسی چند فرهنگ تفاوت معناداری با یکدیگر دارند. (دلپیت، ۱۹۹۹)

در مقاله‌ای تحت عنوان، تلفیق، راهبردی مناسب برای تدوین برنامه درسی چند فرهنگی با ذکر این نکته که بسیاری از کشورها مانند ایران بطور مستقیم درگیر تنوع اقوام و فرهنگ‌های مختلف هستند وظیفه آموزش عالی را فراهم کردن بسترهای مناسب در برنامه‌های درسی برای آشنایی با فرهنگ‌های مختلف بیان می‌کنند. (عراقیه، فتحي، واجارگاه، فروغی ابری و فاضلی، ۱۳۸۸).

صادقی (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان ویژگی‌ها و ضرورت‌های تدوین برنامه درسی چند فرهنگی در ایران بررسی چالش‌ها و ارائه راهبردها کوشیده است تا ضرورت تدوین برنامه درسی چند فرهنگی را روشن کند و اهداف و چالش‌ها و در آخر راهبردهای عملی استقرار برنامه درسی چند فرهنگی را ارائه کند.

صادقی (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان «بررسی سندبرنامه درسی ملی ایران بر اساس رویکردآموزشی» نتایج تحلیل حاکی از توجه نسبی سندبه مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی است.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش تحلیل محتوا کمی و کیفی است. تحلیل محتوا کمی و کیفی یکی از روش‌های پژوهشی است که می‌توان با استفاده از آن به بررسی ارتباط کتاب درسی با مؤلفه‌های چند فرهنگی پرداخت واحد ثبت در این پژوهش مؤلفه‌های چند فرهنگی نظیر (قومیت، جنسیت، ناتوانی و معلولیت و فرهنگ است) واحد ثبت به بخش معنی داری از محتوا اطلاق می‌شود که برای انجام تحلیل کتاب درسی از محتوا انتخاب می‌شود و در طبقه مربوطه قرار داده می‌شود و سپس مؤلفه سفارش در این تحقیق توجه به مؤلفه‌های آموزشی چند فرهنگ و عدم توجه به مؤلفه‌هاست.

جامعه آماری تحقیق:

جامعه و نمونه آماری پژوهش کتاب (بر اساس مؤلفه‌های چند فرهنگی) مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۱ - ۱۴۰۰ به این ترتیب کل کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی به لحاظ وجود یا عدم وجود مؤلفه‌های چند فرهنگی مورد بررسی و تحلیل محتوی قرار گرفت.

ویژگی های مؤلفه‌های چند فرهنگی در درس:

مؤلفه‌های چند فرهنگی شامل: جنسیت، قومیت، ناتوانی و معلولیت و فرهنگ می‌باشد.
 جنسیت شامل دو دسته، شامل: ۱- جنسیت مرد ۲- جنسیت زن می‌شود.
 قومیت شامل سه دسته، شامل: ۱- حاکم در ایران ۲- ساکن در ایران و ۳- قومیت جهانی تقسیم می‌شود.
 ناتوانی و معلولیت شامل سه دسته، شامل: ۱- فلج ۲- معلولیت مادرزادی ۳- سالمندی می‌شود.
 و شاخصه‌ی فرهنگ شامل سه دسته، شامل: ۱- فعالیت‌های مذهبی ۲- عامیانه و روزمرگی ۳- ارزش جهانی می‌باشد.

اهمیت توجه به مؤلفه‌ها:

در واقع توجه به مؤلفه‌ها باعث ارتقا سبک زندگی صلح جویانه و همزیستی پایدار در میان افراد و گروه‌هاست و در واقع روشی برای جلب توجه به نابرابری‌ها و اقدامات تبعیض آمیز است و باعث برابری همه افراد می‌شود.

یافته‌های پژوهش

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته درباره‌ی توجه یا عدم توجه به مؤلفه‌های چند فرهنگی اطلاعاتی به دست آمده که در قالب جدول زیر ارائه شده است.

جدول توجه به مؤلفه‌های چند فرهنگی کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم				
درس	جنسیت (مرد-زن)	ناتوانی و معلولیت	قومیت	فرهنگ
درس ۱	٪۱۰۰	—	—	—
درس ۲	٪۸۶	٪۶,۴۵	—	٪۶,۴۵
درس ۳	٪۸۴	—	۱۰٪/٪۸۲	٪۳,۶
درس ۴	٪۸۵	٪۱۳	—	٪۲
درس ۵	٪۸۳	—	—	٪۱۵
درس ۶	٪۸۳	٪۱۶	—	—
درس ۷	٪۵۷,۵	٪۵۲	—	٪۷,۵
درس ۸	٪۸۴	—	—	٪۱۵
درس ۹	٪۴۷	—	—	٪۵۰
درس ۱۰	٪۹۹	—	—	٪۲۸
درس ۱۱	٪۴۴,۶	—	—	٪۲۸,۶
درس ۱۲	٪۷۸	—	—	٪۱۶,۶
درس ۱۳	٪۶۲,۵	—	—	٪۳۷,۷
درس ۱۴	٪۷۲,۹	—	—	٪۹
درس ۱۵	٪۱,۴	٪۶۴,۷	—	٪۱۴

درس ۱۶	۶۸٫۹٪	۴/۵	—	۹٪
درس ۱۷	۸۰٪	—	—	۱۹٪
درس ۱۸	۹۰٪	۰٫۷۴٪	—	۷٫۳۴٪
درس ۱۹	۸۵٪	۵٫۵٪	—	۸٫۳٪
درس ۲۰	۴۰٫۶٪	—	۳۴٫۴٪	—
درس ۲۱	۹۶٪	—	۰/۴٪	۸٪
درس ۲۲	۸۳٪	—	—	۱۶/۶٪
درس ۲۳	۸۸٪	—	—	۱۱٪
جمع کل	۹۹/۳٪	۴۷/۱۵٪	۱۶/۵۲٪	۲۳/۹۸٪

در کتاب مطالعات پایه سوم ابتدایی ۲۳ درس با ۷۶ صفحه آموزشی وجود دارد که از این بین با بررسی‌های انجام شده با توجه به جدول بالا در درس‌های ۲، ۳، ۴، ۷، ۱۵، ۲۱، ۱۹، ۱۸، ۱۶، بیشترین توجه به مؤلفه‌ها شده است و از چهار مؤلفه مدنظر حداقل سه مورد از آن مورد توجه بوده است که نشان از اهمیت کتاب به شاخصه‌های چند فرهنگی است. در درس ۱، ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۲۲، ۲۳ کمترین توجه را به مؤلفه‌ها داشته است و فقط به یک یا دو مورد از مؤلفه‌ها توجه داشته است. حال شاخصه‌های موجود در درس را بیان می‌کنیم که در بین دروس کتاب درس اول کمترین توجه به مؤلفه‌ها را داشته است و فقط ۴۴٪ به جنسیت زن و ۵۶٪ جنسیت مرد را مورد توجه قرار داده است و بقیه شاخصه‌ها را نادیده گرفته است. درس دوم ۳۵٪ جنسیت زن ۵۱٪ جنسیت مرد و ۴۵٫۶٪ به شاخصه سالمندی از مؤلفه ناتوانی و معلولیت و ۴۵٫۶٪ هم به شاخصه روزمرگی از مؤلفه فرهنگ را اهمیت داده است. در درس سوم ۲۱٪ به جنسیت زن و ۶۳٪ به جنسیت مرد توجه شده که اهمیت درس را به جنسیت مرد نشان می‌دهد. در درس سوم به مؤلفه‌ی قومیت توجه شده که ۷٫۲۲٪ به شاخصه حاکم در ایران و ۶٫۳٪ هم شاخصه ساکن در ایران و ۴٫۲٪ شاخص عامیانه و روزمرگی و ۲۰٫۱٪ ارزش جهانی توجه داشته است. در درس چهارم ۳۴٪ جنسیت زن و ۴۳٪ جنسیت مرد و ۱۲٪ شاخص سالمندی ۳۲٪ به روزمرگی اهمیت داده است. درس پنجم ۴۰٪ جنسیت زن ۴۳٪ هم جنسیت مرد و ۱۵٪ هم به شاخصه‌ی همدلی توجه شده است. درس ششم ۳۵٪ جنسیت زن ۴۸٪ جنسیت مرد ۱۶٪ شاخصه سالمندی را بیان کرده است. درس هفتم ۵۰۲٪ به جنسیت زن و ۲۰٪ به جنسیت مرد اهمیت داده است شاخصه سالمندی ۵۲٪ و ۵۰۷٪ هم شاخصه‌ی همدلی بیان شده است. در درس هشتم ۱۸٪ جنسیت زن ۶۶٪ جنسیت مرد، ۵۰۷٪ شاخصه‌ی روزمرگی و ۷۰٪ هم شاخصه‌ی ارزش جهانی بیان شده است. درس نهم شاخصه جنسیت زن ۱۹٪ جنسیت مرد ۲۸٪ روزمرگی ۳۱٪ و ارزش جهانی ۱۹٪ بوده است. در درس دهم جنسیت زن ۳۸٪ جنسیت مرد ۶۱٪ و شاخصه روزمرگی ۲۸٪ بود. درس یازدهم ۲۲٪ جنسیت زن ۲۲٪ هم جنسیت مرد و ۶۶٫۶٪ هم شاخصه‌ی ارزش جهانی بیان شده است. در درس ۱۲ جنسیت زن ۳۲٪ و جنسیت مرد ۱۰۴٪ شاخصه روزمرگی و ۵۰۱۲٪ به ارزش جهانی و ۵۰۳۱٪ به شاخصه‌ی آداب ملی مورد توجه بود است. در درس سیزدهم پنجاه ٪ به جنسیت زن و ۵۰۱۲٪ به جنسیت مرد اهمیت داده شده و شاخصه روزمرگی ۲۰۶٪ بیان شده است. در درس ۱۴، ۹۰٪ جنسیت زن، ۷۲٪ جنسیت مرد، شاخصه‌ی حاکم در ایران ۹۰٪ و ۹۰٪ هم به ارزش جهانی پرداخته است. در درس پانزدهم جنسیت زن ۷۰٪ و ۷۰٪ هم جنسیت مرد مورد توجه بود ۷٪ شاخصه حاکم در ایران، ۶۴٪ ساکن در ایران ۱۴٪ شاخصه‌ی روزمرگی از مؤلفه فرهنگ مورد توجه بود است. درس ۱۶، ۹٪ جنسیت زن، ۶۸٪

جنسیت مرد، ۵.۴٪ شاخصه سالمندی، ۹.۰٪ هم به شاخص‌های روزمرگی توجه شده است. درس ۱۷، ۱۷٪ جنسیت زن ۶۳٪ جنسیت مرد ۲.۲٪ به فعالیت‌های مذهبی ۱۹٪ به شاخص‌های روزمرگی و عامیانه توجه شده است. درس ۱۸، ۶۲٪ جنسیت زن ۲۸٪ جنسیت مرد ۰.۷۴٪ به شاخصه فلج از مولفه‌ی ناتوانی، ۰.۷۴٪ هم به شاخص‌های روزمرگی و ۴.۴٪ به ارزش‌های جهانی توجه شده است. درس نوزدهم ۴۴٪ جنسیت زن و ۴۴٪ جنسیت مرد، ۵.۵٪ به شاخصه فلج و ناتوانی و ۸.۳۶٪ به ارزش جهانی توجه شده. در درس ۲۰، ۱۳٪ به جنسیت زن و ۶.۲۷٪ به جنسیت مرد ۳۰٪ به شاخصه حاکم در ایران ۳.۴٪ به شاخصه ساکن در ایران و ۸٪ به روزمرگی توجه شده است. در درس ۲۱ فقط به جنسیت مرد توجه شده بود که ۹۶٪ را به خود اختصاص داده که نشان دهنده اهمیت این درس به جنسیت مرد است و شاخصه ساکن در ایران ۴٪ است. در درس ۲۲، ۳۳٪ به جنسیت زن و ۵۰٪ به جنسیت مرد توجه شده است و شاخصه روزمرگی هم ۶۷.۱۶٪ است. و درس ۲۳، ۲۶٪ به جنسیت زن و ۶۱٪ به جنسیت مرد اهمیت داده شده و شاخصه روزمرگی ۹.۷٪ و ارزش جهانی ۱.۳٪ مورد توجه است. دوشاخصه‌ی قومیت جهانی و معلولیت مادرزادی در هیچکدام از دروس بیان نشده بود که نشان دهنده عدم توجه به این شاخصه‌هاست. شاخصه‌ی جنسیت در همه‌ی دروس بیان شده و در کتاب به جنسیت مرد اهمیت بیشتری نسبت به جنسیت زن داشته است. و به بقیه‌ی شاخصه‌ها توجه کمی شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در قسمت پردازش اطلاعات به این نتیجه می‌رسیم که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌ی سوم ابتدایی میزان درصد فراوانی مؤلفه‌ی جنسیت ۹۹/۳٪ و مؤلفه‌ی قومیت ۱۶،۵۲٪ و مؤلفه‌ی ناتوانی و معلولیت ۴۷/۱۵٪ و مؤلفه‌ی فرهنگ ۲۳/۹۸٪ بوده است. از آنجایی که توجه به مؤلفه‌های چند فرهنگی مهم است و باعث ارتقای زندگی صلح جویانه و هم زیستی پایدار می‌شود در بین گروه‌های مختلف به این نتیجه می‌رسیم که در این درس به مؤلفه‌های آموزشی چند فرهنگی توجه کمی شده است و در بسیاری از درس‌ها مؤلفه‌ها نادیده گرفته شده‌اند. در این کتاب بیشترین توجه به مؤلفه جنسیت مخصوصاً جنسیت مرد شده است که ۶۳٪ را به خود اختصاص داده و جنسیت زن ۳۶٪ مورد توجه بوده است که نشان دهنده‌ی توجه کم کتاب به جنسیت زن بوده است. و مابقی شاخصه‌ها درصد کمی را به خود اختصاص می‌دهند. در کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم دوشاخصه‌ی قومیت جهانی و معلولیت مادرزادی به کل نادیده گرفته شده و در هیچ درسی نیامده بود. با توجه به اهمیت مؤلفه‌های چند فرهنگی بهتر بود در این کتاب توجه بیشتری به مؤلفه‌های چند فرهنگی می‌شد و شاخصه‌هایی مانند ارزش‌های جهانی، حاکم در ایران، ساکن در ایران، معلولیت‌های مادرزادی، سالمندی، قومیت جهانی فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی و عامیانه و روزمرگی بیشتر مورد توجه نویسندگان باشد و در کتاب‌های دانش آموزان به این شاخص‌ها توجه شود.

منابع و ماخذ:

۱. جوادی، محمدجعفر (۱۳۷۹) آموزش چند فرهنگی به مشابه رویکردی در آموزش، فصلنامه تعلیم و تربیت، سال شانزدهم، شماره ۳ ص ۹-۲۶
۲. سجادی، سیدمهدی (۱۳۸۶) کثرت گرایی فرهنگی و تعلیم و تربیت (تعیین ارزیابی) فصلنامه ی مطالعات برنامه درسی شماره ۲ (۵) : ۲۷-۵۴
۳. شکاری، عباس و موسوی، سمیه و صالحی، معصومه (۱۳۹۲) تحلیل اثرگذاری فلسفه برنامه درسی چند فرهنگی به خط مشی های نظام آموزش و پرورش ایران و نحوه رویارویی با مسائل و رویدادهای آن چهارمین همایش مالی انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران مبانی فلسفی تحول در نظام آموزش و پرورش ایران، مشهد دانشگاه فردوس ص ۸۶ - ص ۳۸۲
۴. صادقی، علیرضا (۱۳۹۱) چند فرهنگی و نسبت آن با آموزش، آموزش حرفه معلمی شماره ۴ ص ۳۷-۳۴
۵. عراقیه، علیرضا و فتحی و ...، کوروش (۱۳۹۱) جایگاه چند فرهنگی در آموزش مدرسه ای و آموزش مدرسه ای و آموزش عالی راهبرد فرهنگ، شماره هفدهم و هجدهم
۶. عسکریان، مصطفی (۱۳۸۰) جامعه شناسی آموزش و پرورش، تهران دانش ...
۷. عینی، اکرم و صادقی، علیرضا و یزدانی، حمید (۱۳۹۷) مقاله تحلیل محتوا کتاب درسی بر اساس مؤلفه چند فرهنگی پاییز ۹۷ ص ۱۳۶ تا ص ۱۵۱
۸. فرخی نژاد، پریسا (۱۳۹۵)، بررسی تاثیر پست مدرنیسم بر تحولات فرهنگی و اجتماعی فصلنامه مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی، ۲ (۱۲) ۲۵-۳۶
۹. محرابی، علیرضا و یونسی، علی (۱۳۷۸) تنوع قومی و انسجام ملی در ایران، فرصت ها و چالش و راهبرد ها، مجله مطالعات میان فرهنگی ۳ (۷)، ۴۱-۷۰
۱۰. نوربخش، یونس (۱۳۸۷) فرهنگ و قومیت مدلی برای ارتباطات فرهنگی در ایران، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، (۱) (۳) ۶۷-۷۸
۱۱. هواس بیگی، فاطمه و صادقی، علیرضا (۱۳۹۸) مقاله مفهومی پردازی فرایند آموزش چند فرهنگی از منظر معلمان اقوام ایرانی (نظریه داده بنیاد) ص ۲۲۳ ص ۱۸۸